

DEJSTVA BRIGADE U ISTOČNOJ BOSNI

PRODOR PREKO CESTE I PRUGE SARAJEVO - VIŠEGRAD I IZBIJANJE NA ROMANIJU

Poslije proboja preko ceste Foča - Kalinovik (kod Miljevine) Operativna grupa divizija pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba 14. juna 1943. godine uputila se ka Jahorini. Prva i 2. proleterska divizija nastupale su pravcem Miljevina - Jahorina, a 7. banijska divizija određena je kao zaštitnica Operativne grupe divizija sa zadatkom da zatvara pravac Miljevina - Mrežnica, zatim da prihvati zaostale jedinice, iznemogle borce i pokretne ranjenike koji se uspiju probiti iz Zelengore.

Prvi bataljon 2. dalmatinske brigade koji se u prijedodnevnom satima kretao na čelu brigade s političkim komesarom i zamjenikom komandanta brigade, rukovodiocem i dijelom članova Politodjela poslije proboja preko ceste kod Miljevine, odmah je upućen kao pojačanje jedinicama koje su osiguravale pravac od Foče. Bataljon je na prvoj uzvisini prihvatio borbu protiv Nijemaca koja je trajala do kasno u noć. Zatim je i 4. bataljon bio upućen na isti pravac, sjevernije od 1. bataljona. Svi pokušaji Nijemaca da razbiju našu obranu od pravca Foče ostali su bezuspješni. Ova dva bataljona ostali su na položajima, dok se sve jedinice divizije i Vrhovni štab nisu prebacili sjeverno od komunikacije, u rajon Miljevine.

Drugi i 3. bataljon, Štab brigade, bolnica i prištapski dijelovi, nakon prelaska preko ceste, prikupili su se na izlasku iz sela Miljevine. Kada je povučen 1. bataljon, a zatim i 4. brigada je sa svim jedinicama i svojom bolnicom nastavila pokret ka Jahorini.

Dolaskom u Miljevinu i druga sela, svaki intendant bataljona nastojao je skupiti ponešto hrane za svoj bataljon, a brigadna intendatura, u kojoj je ostalo nekoliko drugova, sakupljala je hranu za brigadnu bolnicu, prištapske jedinice i za Štab brigade. Mala količina hrane i žive stoke do koje se došlo predstavljala je velike teškoće u pripremanju jela. Pojedini borci potpuno iscrpljeni, budući da duže vrijeme nisu ništa jeli, sami su uzimali hranu od seljaka. U teškom psihofizičkom stanju nisu bili svjesni činjenice da svojim postupcima narušavaju ugled NOVJ. Razumljivo je da rukovodioci ovakve ispade nisu dozvoljavali. Poduzimali su potrebne mjere i spreča-

vali ove pojave. Pojedinci koji su se teško ogriješili nepravilnim odnosom prema narodu bili su strogo kažnjeni.

Brigada je preko sela Mrežica 15. juna (oko 12 sati) stigla u selo Pijevci. Nošenje ranjenika na nosilima usporavalo je pokret brigade. Teški ranjenici predstavljali su veliko fizičko opterećenje za cijeli brigadni sastav. Lakši ranjenici kretali su se u sastavu svojih bataljona, a teži u brigadnoj bolnici. Svi oni koji su bili ranjeni u toku 5. ofanzive, a njihov je broj bio velik. Izašli su s brigadom iz Zelengore i nastavili pokret u jedinicama preko Jahorine i dalje prema sjeveru u istočnu Bosnu.

Borci i rukovodioci - izgledniji i fizički iscrpljeni u teškim danonoćnim borbama, sa slabom odjećom i obućom - izgledali su kao aveti i jedva su se kretali. U maršu su od iznemoglosti posrtali, padali, ali duhom nisu klonuli. Peta ofanziva ostavila je najteže posljedice na naše jedinice. Međutim, i borački i rukovodeći sastav ulagali su krajnje napore da se održi red, marševska i svaka druga disciplina.

Za našu NOVJ ranjenici su uvijek bili i ostali naša trajna i velika obaveza. Briga za ranjenike bila je jedan od osnovnih moralnih postulata naše NOVJ.

Brigada je u bici na Sutjesci izgubila polovicu svog sastava. Bilo je mnogo poginulih i teško ranjenih boraca i rukovodilaca. Svima preživjelim bio je potreban odmor, a posebno dugo liječenje ranjenim i bolesnim drugovima. Od formiranja brigade, kao i kasnije u daljnjim borbama do konca rata, nikada se brigada nije našla u tako izuzetno teškom položaju. Malo konja što je ostalo, namijenjeno je teškim ranjenicima i za teško naružanje. Bez obzira na tešku situaciju moral boraca i rukovodilaca bio je na zavidnoj visini. U brigadi nije bilo osipanja. Svi su bili ponosni, sigurni u sebe, u revoluciju kojoj su sve dali za pobjedu i slobodu. Ostali su čvrsto vezani za svoju brigadu i ispoljavali odlučnost da se u njezinim redovima zajedno s drugim brigadama NOVJ bore do oslobođenja zemlje.

Očekivalo se da će brigada u selu Pijevci predahnuti. Njeno začelje je pristizalo. Tada se je na njezine dijelove na čistom prostoru sručio žestoki napad aviona u više valova. To je trajalo kao vječnost. Bilo je mrtvih, a među njima i pop Jovo Miodragović iz Kninske krajine. Nakon napada avijacije bolnica je dobila nove ranjenike. To su za brigadu bile nove teškoće. Brojno stanje ranjenih i bolesnih drugova povećalo se do te mjere da je znatno ugrozio pokretljivost i borbenu sposobnost brigade.

Izbijanjem 1. i 2. proleterske divizije i 7. banijske divizije u rajon Jahorine, po naređenju Vrhovnog štaba, pojačano je dejstvo jedinica NOVJ u istočnoj i srednjoj Bosni, da bi se olakšala situacija snagama Operativne grupe divizija. Stoga su Majevički i Birčanski NOP odredi vodili borbe protiv četnika. Prva i 2. vojvođanska brigada vodile su borbe na Majeveci, dok su 4. i 5. krajiška divizija bile usmjerene na osjetljive pravce u dolini rijeka Vrbasa i Bosne. Tako su se mnoge neprijateljske jedinice našle u obrani, a njemačko-ustaški garnizon u Sarajevu nije mogao uputiti svoje jedinice prema Glavnoj operativnoj grupi NOVJ.

Petnaestog lipnja u selu Duga njiva, Vrhovni komandant održao je sastanak sa štabovima 1. i 2. proleterske i 7. banijske divizije na kojem je razrađen plan daljnjeg dejstva Operativne grupe divizija. Na ovom sastanku Vrhovni štab donio je odluku da se divizije prikupe i pripreme za brzi prijelaz preko komunikacije Sarajevo - Višegrad i da u širokom frontu izbiju na Romaniju i dalje prema Vlasenici i dolini rijeke Krivaje. Stoga je nare-

đeno da 1. proleterska divizija (1. proleterska, 3. krajiška, 7. krajiška, 6. istočnobosanska i Majevička brigada) nastupa kao desna kolona prema Romaniji i Birču, a 2. proleterska divizija (2. proleterska, 4. proleterska, 2. dalmatinska i dijelovi 5. crnogorske) da nastupa kao lijeva kolona, na Romaniju i dalje prema Olovu i Kladnju, a da 7. banijska divizija (7. 8. i 16. brigada) ostane u zaštitnici na liniji: k. 675 - s. Smajlov do - s. Bratovčići - s. Gornji Budanj. Ova divizija imala je i zadatak da prikupi razbijene dijelove 3. divizije, te da nastavi pokret za 2. proleterskom divizijom.

Štab 2. dalmatinske brigade dobio je naređenje da radio-aparat na baterije (koji je bio u brigadnoj tehnici) ustupi na upotrebu 10. hercegovačkoj brigadi, da bi ona, kad se vrati u Hercegovinu, u slučaju potrebe, mogla primiti poruke Vrhovnog štaba preko radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«. Deseta hercegovačka brigada nije mogla dobiti radio-stanicu, jer je nije bilo.⁰

Naređenje Vrhovnog komandanta za nastupanje preko komunikacije i rijeke Prače stiglo je u Štab 2. proleterske divizije 16. lipnja. Ono je glasilo: »Noću 17/18. juna 1943. godine preći komunikaciju Višegrad - Sarajevo; 1. divizija: prelazi na odseku Mošići - Renovica i nadire ka Rogatici i sjeveru; 2. divizija: prelazi na odseku Podgrab - Sjetlina i nadire ka Romaniji«.²⁾

Da bi izbjegla napade neprijateljske avijacije, brigada je 15/16. juna 1943. godine napustila s. Pijevce i u svanuće 16. juna stigla u selo Jamići. Slijedećeg dana brigada je nastavila pokret i predvečer stigla u selo Marsalići. Treći bataljon određen je u pratnju vrhovnog komandanta Tita.

Svim jedinicama Operativne grupe divizija bio je potreban odmor i predah. Vrhovni komandant je odlučio da Operativna grupa divizija što prije napusti terene Jahorine, da se prebaci preko navedene komunikacije i da širokim frontom izbije na Romaniju.

Poslije teškog bombardiranja Štab 2. dalmatinske NOU brigade organizirao je marševsku kolonu u kojoj se kretala brigada. Preko planine Jahorine, prema dolini Prače kolona se uz velike napore, kretala u vojničkom stroju za 4. proleterskom brigadom koja je bila na čelu kolone.

Kao i sve jedinice Operativne grupe divizija brigada se kretala pravcem koji je određen naredbom. Kiša je prouzročila teškoće. Zemlja se natopila, pa je niz brijeg ili kosine bilo sklisko. Ljudi su padali, a izuzetno je teško bilo onima koji su nosili ranjenike, morali su izdržati velike napore. Pokret se forsirao, jer je trebalo čim prije prijeći prugu i cestu. Četvrta proleterska brigada na željezničkoj stanici Sjetlina naišla je na slabiju neprijateljsku posadu koju je brzo likvidirala. Druga dalmatinska brigada prešla je ove komunikacije bez borbe. Štab brigade zahtijevao je od boraca da se što prije prebace na drugu stranu ovih komunikacija, budući da je postojala mogućnost dolaska jačih njemačkih i ustaških jedinica. Druga proleterska brigada, koja je prešla ove komunikacije u rajonu željezničke stanice Stambulčić, naišla je na jači otpor Nijemaca i ustaša na Vitezu, koji su bili ojačani s tri tenka i oklopnim vlakom. Svojom borbom ova brigada je vezala na sebe ove neprijateljske dijelove, što je omogućilo bez borbe prelazak pruge Štabu 2. proleterske divizije i glavnini 7. banijske divizije kod

1) Marić i Žuljan, koji su radili u brigadnoj tehnici, a iznijeli su radio-aparat iz 5. ofanzive, teško su se odvojili od njega kada su ga trebali predati spomenutoj brigadi.

2) Branko Obradović, n. d., str. 157.

Sjedine, noću 18/19. lipnja. U ovoj borbi borci 2. proleterske brigade protukolskim topom, kojim su uništili tenkove na komunikaciji Foča - Kalinovik kod Miljevine, uništili su i oklopni vlak. Odbili su i napad tenkova.

Nijemci su na ovaj sektor prebacivali jedinice 369. divizije s područja Foče i Goražda, s namjerom da ostvare zadatak koji im nije uspio u rajonu Miljevine. Svi pokušaji Nijemaca da unište Operativnu grupu divizija i Vrhovni štab potpuno su propali.

Druga dalmatinska NOU brigada slijedeća dva dana ostala je na odmoru u selu Hotičina. Tu se ljudstvo odmaralo, kuhala se dobra hrana, što je za brigadu bila prava gozba. Borci su čistili oružje i sušili odjeću i obuću.

U maršu prema Hotičinu, selu pod Romanijom, avijacija nas je napadala. Međutim, sklanjali smo se u šumu kada su bili avioni na pomolu. Oni su i tu na brigadu bacali svoje terete, ali su u šumovitim terenima naši gubici bili neizmjereno manji. Muzika brigade, koju je predvodio dirigent Silvije Bombardelli, nosila je teško ranjene drugove. Za pohvalu je što se oni nisu odvajali od svojih instrumenata s kojima su došli u partizane iz sela Žrnovnice kod Splita. Oni su bili i naoružani da bi se mogli, prema potrebi, tući protiv neprijatelja. Mogli su ostaviti sve te instrumente u Zelengori, jer su za to imali odobrenje, ali to nisu učinili. Svi ti muzičari-borci, bili su ponosni na te svoje instrumente. Čuvali su ih kao sami sebe, a sačuvali ih i u 5. ofanzivi i kasnije kroz sve borbe u toku rata. Na žalost, instrumenti su uočljiva meta za avione. Ako se muzičari, koji ih nose, na vrijeme ne zaklone, avioni sruče svoje terete na njih. Zato su borci vikali: »Avioni, muzika u zaklon!«.⁴⁾

Dok se brigada odmarala stigla je i 1. dalmatinska brigada, koja se iz sastava 3. divizije probila iz doline Sutjeske.⁵⁾ Stigli su i dijelovi 5. crnogorske brigade.⁶⁾

Poslije uspješnog prelaska komunikacije Višegrad - Sarajevo i kraćeg odmora na najužnim padinama Romanije, Operativna grupa divizija ostvarila je povoljne uvjete da sa šireg operativnog prostora razvije ofanzivna dejstva prema ranije zamišljenoj koncepciji Vrhovnog štaba. Stoga je Operativnoj grupi divizija naređen pokret u dva smjera:

Prva proleterska divizija dobila je zadatak da oslobodi zajedno s vojvodanskim brigadama i Birčanskim NOP odredom (kad se s tim jedinicam poveže) Han-Pijesak, Vlasenicu, Srebrenicu i teritorij od Drinjače, zatim da ispita mogućnost prebacivanja na desnu obalu Drine i povezivanja s partizanima u Srbiji.

Druga proleterska divizija trebala je osloboditi Olovo i Kladanj, razbiti četnike na Ozrenu i Trebavi i porušiti komunikaciju Doboj - Tuzla. Sedma banijska divizija, kao rezerva Vrhovnog štaba, orijentirana je prema dolini Spreče, na pravcu Živinice - Tuzla.

4) Ti instrumenti bili su pohranjeni u Vojnom muzeju u Beogradu da podsjećaju sadašnje i buduće generacije o značajnoj ulozi koju su imali u NOR-u i revoluciji u podizanju borbene morale i raspoloženja boraca i rukovodilaca na još viši nivo.

5) bataljon ove brigade »Josip Jurčević« (3. biokovski) poslije proboja sa Zelengore nije imao vezu s brigadom, pa se uputio prema hercegovini i tamo se borio pod komandom 10. hercegovačke brigade sve dotle dok 2. dalmatinska brigada nije došla u Crnu Goru na teren Vilusa 1944. godine, pa se je uključio u njezin sastav, kao 5. bataljon.

6) Dio boraca te brigade probijao se sa Sutjeske prema Crnoj Gori i tamo se nastavio boriti. Nakon dolaska 5. crnogorske brigade u Crnu Goru, krajem ljeta 1943. godine, oni su se priključili svojoj matičnoj jedinici.

Štab 2. proleterske divizije izradio je plan dejstva svojih brigada i uputio ih preko Romanije prema Olovu. (Pod komandu ovoga štab stavljene su 1. dalmatinska i 5. crnogorska brigada).

Četvrta proleterska i 2. dalmatinska brigada krenule su preko Romanije i nedaleko od njemačko-ustaške posade u Sokolcu, noću prešle komunikaciju Sarajevo - Rogatica. Nakon njezinog prelaska prekinula se veza. Rano ujutro bolnica 2. dalmatinske brigade skrenula je ulijevo i naišla na njemačko-ustašku zasjedu. Muzičari-borci nosili su ranjenog političkog komesara 2. dalmatinske brigade Matu Ujevića. Od mitraljeskog rafala pod nosilima je poginuo muzičar Jerković, rodom iz sela Žrnovnice kod Splita. Nitko nije ni pokušao da zbog iznenadnog napada neprijatelja ostavi ranjene drugove i da se skloni na povoljniji teren. Borbu su prihvatili muzičari, kao i ranjenici koji su imali oružje. U blizini je bio 4. bataljon ove brigade koji je u silovitom jurišu likvidirao ovu zasjedu. Nakon toga su bolnica i taj bataljon nastavili pokret za svojom brigadom. U selu Medojevići brigada se odmarala jedan dan.

U selu Dugandžici cijela brigada ostaje do predvečer 25. juna 1943. godine. Dani odmora su za ranjenike i iznemogle borce nasušna potreba. Sređuje se stanje u svakoj jedinici. Prehrana se postepeno normalizira. Crijeva oboljenja kod boraca su jako prisutna. Zdravlje im je narušeno, pa se teško i sporo oporavljaju. U ovim prilikama mlijeko je najbolja prehrana. Na žalost, nije ga bilo dovoljno ni za ranjenike ni za bolesne drugove. Dobro kuhano meso s toplom juhom i malo kruha, za sve je prava poslastica.

Prema prikupljenim podacima, od Miljevine do ovoga sela, od avijacije i posljedica ranjavanja brigada je izgubila 25 boraca.

Budući da se u svim brigadama 2. proleterske divizije nalazio veliki broj bolesnih i ranjenih drugova Štab divizije je odlučio da se sve okupe na određenom mjestu i sa sigurnom pratnjom upute u Šekoviće i Majevicu na brigu i čuvanje istočno-bosanskim i vojvođanskim brigadama koje su se nalazile na tome prostoru. Upućeni su svi oni ranjenici i bolesni borci kojima je trebalo liječenje i duži odmor. Iz 2. dalmatinske brigade u tu grupu izdvojeno je oko stotinu drugova i drugarica.

Četvrta proleterska brigada iznenadnim napadom oslobodila je Olovo 24/25. juna 1943. godine. Brzo je likvidiran ustaški garnizon u ovom mjestu. Zaplijenjeno je dosta hrane i odjeće, a dio plijena dobila je i 2. dalmatinska brigada. Oslobođenje Olova imalo je veliko značenje za 2. proletersku diviziju, kao i 1. proletersku diviziju koja je oslobodila Han-Pijesak i prodirala prema Vlasenici. Ovo su bila prva značajnija mjesta koja su oslobođena poslije 5. ofanzive. Ofanzivna dejstva Operativne grupe divizija počela su se realizirati.

NAPAD NA KLADANJ

Brigada je bila na maršu prema selu Kovačići, iz kojega će se brigadama 2. proleterske divizije (2. i 4.) krenuti u oslobođenje Kladnja. Na ulazu u selo brigada je zastala na kratki odmor. Sa začelja je stigla obavijest: »Pri-lazi Tito«. Uz Vrhovnog komandanta bila je mala pratnja. Tu je i engleska vojna misija koju je, u toku 5. neprijateljske ofanzive, brigada prihvatila u Negobuđu kod Žabljaka. Borci brzo ustaju i u stavu mirno pozdravljaju Vrhovnog komandanta. On je upitao: »Koja je ovo jedinica?« Svi koji su bili

u neposrednoj blizini odgovorili su: »Druga dalmatinska brigada«. Naredio je da se nastavi s odmorom, a on je nastavio pokret sa svojom pratnjom.

Štab brigade dobio je 27. juna 1943. godine prije podne naređenje kojim pravcem brigada napada Kladanj. Tokom dana, organizirano je s komandnim kadrom izviđanje s najpodesnijih položaja i utvrđeno kojim će pravcem nastupati bataljoni brigade. Svi su borci i niži rukovodioci bili upoznati sa zadatkom, kao i položajem neprijatelja i utvrdama oko grada. Bombaške grupe su se pripremale za proboj neprijateljskih rovova i bunkera, da bi savladali bodljikavu žicu i nepovoljan brisani prostor. Puškomitraljesci, kao i u svim okršajima, svojom preciznom vatrom morat će olakšati bombaškim grupama najteži dio zadatka. Bombaši u brigadi uvijek su bili najhrabriji borci: hladnokrvni, lukavi, vješti u kamufliranju i šuljanju prema bunkerima i rovovima. Uz puškomitraljesce oni su najpriznatiiji i najomiljeniji kod svih boraca. Kada treba osvajati utvrde, razbijati neprijateljske obruče i jake zasjede, uvijek ono (bombaši i puškomitraljesci) kreću zajedno na svoj zadatak. Od njihovog uspjeha ovisi uspjeh cijele jedinice. Tako je bilo i u napadu na Kladanj. Znali smo da ako oni obave svoj prvi i najteži zadatak, neće izostati uspjeh brigade. Cijela brigada je željna i spremna, kao i druge brigade divizije, da silovitim jurišem zauzmu ovaj do zuba naoružani i utvrđeni garnizon. Potrebna je pobjeda. Oskudijevamo u municiji, oružju, hrani, odjeći i obući. Svega toga u Kladnju je bilo jer su ustaše dobro opskrebile svoje magazine. Naš dolazak u ovaj kraj i oslobođenje Kladnja imao je veliko političko značenje. U ovom dijelu istočne Bosne, u rajonu Ozrena, poslije poraza partizanskih jedinica, političko stanje se, kod većeg dijela naroda, pogoršalo na štetu narodnooslobodilačkog pokreta. Ustaše su imale utjecaja na muslimansko i hrvatsko stanovništvo, a četnici su pridobili srpsko stanovništvo i organizirali jaki četnički odred na Ozrenu.

Kladanj je bio utvrđen. Kod naroda ovog kraja vladalo je mišljenje da ga je nemoguće zauzeti. Tu su famu o snazi stvorili ustaše. U gradu je bila i kula s dobro organiziranom obranom koju je bilo teško osvojiti. Komandant garnizona bio je ustaški bojnič Avdaga Hasić, trgovac iz mjesta i poznati ustaški zločinac. U ovom mjestu i kraju ustaše su poklali i ubijali srpski živalj, nevine ljude, žene i djecu. Posadu garnizona sačinjavali su: ustaška bojna, mjesna milicija i legionari.⁸⁾

Napad je bio predviđen 27. juna u 20 sati. U točno vrijeme u napad su krenule: 2. proleterska pravcem Brateljević - Kladanj, 2. dalmatinska pravcem Kovačići - Kladanj, a 4. proleterska brigada pravcem Vučinići - Ravna - Kladanj.⁹⁾

Prvi i 4. bataljon 2. dalmatinske brigade krenuli su kao prva linija, a za njima 2. i 3. bataljon. Prvi istureni položaji ustaškog garnizona brzo su savladani. Neprijatelj se povukao bliže gradu u prvu liniju obrane, s koje je dao žilav otpor. Ustaše su bili u povoljnijem položaju. Branili su se iz rovova i bunkera. Naši borci na brisanom prostoru morali su osvajati metar po metar dobro tučeni prostor iz automatskog oružja. Neprijatelj je imao municije u izobilju. Nije morao štedjeti svaki metak kao mi. Pritisak boraca nije popuštao. Kad su stigli do bodljikave žice, brzo su je, kao prepreku savladali. Poslije puna četiri sata uporne borbe, probijeni su neprijateljski

8) Obrad Egić, n. d. f. str. 137, 138 i 139.

9) Branko Obradović, n. d., str. 159 i 160.

dobro utvrđeni položaji. Naše jedinice su upale u grad i osvojile prve kuće. Ustaše su očekivali pomoć od 369. njemačke divizije koja je poslala pojačanje opkoljenom garnizonu. Ove dijelove u zasjedi je sačekala 2. proleterska brigada i onemogućila njihov prodor u Kladanj. Ustaše su se branili u gradu. Pritisak svih brigada divizije se nastavio. Poslije ponoći borba je počela slabiti. Prije svanuća 28. juna Kladanj je oslobođen. Zaplijenjeno je oružja, municije, dosta hrane i druge opreme. Brigada je imala tri poginula i nekoliko ranjenih boraca. Neprijateljski gubici bili su veći od gubitaka sve tri brigade 2. divizije. Bilo je i zarobljenih. Poznavajući dobro teren, a koristeći noć, Avdaga Hasić izvukao še iz mjesta s većinom svoje bojne.

U Kladnju su živjeli Muslimani. Zaveden ustaškom propagandnom i ideologijom, veliki dio stanovništva napustio je grad. Kuće su bile prazne. Ostale su starije žene i muškarci, a sve ostalo stanovništvo povuklo se s ustašama prema Tuzli.

U jednoj nadstrešnici otkriveno je skladište pekmeza u drvenim bačvama. Prolazeći pored te pekmezare mnogi borci su punili porcije pekmezom i halapljivo ga jeli. To je prouzročilo nenormalnu funkciju probavnog trakta, pogotovo zato što čitav brigadni sastav u toku 5. ofanzive nije imao redovitu prehranu. Iscrpljeni borci, uslijed danonoćnih napornih borbi i gladi u protekloj ofanzivi, imali su odjednom u izobilju tu živu naмирnicu. Očigledno je bilo da se je kod dosta drugova manifestirala i psihološka glad, što je i razumljivo poslije veoma teških uvjeta života u spomenutoj ofanzivi. Takvo stanje stvari imperativno je nalažalo odmor i dobru prehranu ljudstva.

Zbog eventualnog zračnog napada brigada se ujutro povukla u obližnju šumu. Kao posadna jedinica u Kladnju je ostao jedan bataljon 4. proleterske brigade.

Druga dalmatinska brigada razmjestila se na odmor i oporavak u veliko muslimansko selo Tuholj u kojem je ostala do 4. jula. Stanovništvo je bilo pod utjecajem ustaša, a imalo je i svoju seosku naoružanu ustašku miliciju. Kad je brigada došla u selo, ono je bilo pusto, jer je stanovništvo izbjeglo i sakrilo se u šumu. U kućama su ostali samo stariji ljudi. Milicija koja je pobjegla s narodom u šumu bila je drska. Dok smo se odmarali i smatrali da smo bezbjedni, jedna grupa odbjeglih milicionara pripucala je na naš 1. bataljon. U potjeri za ovom grupom otkrivenje u šumi logor s naoružanim milicionarima, ženama i djecom, koji su ispred nas pobjegli. Nisu nam se nadali. Kada smo opkolili logor zanijemili su od straha. Naši su borci imali dojam kao da sada svi očekuju da ćemo s njima postupati onako kako su postupali ustaše sa srpskim življem, ili četnici s muslimanskim i hrvatskim življem u ovim krajevima. Nakon razoružavanja milicionara, narodu se objasnilo da smo mi Narodnooslobodilačka vojska. Govorilo im se o ciljevima narodnooslobodilačkog pokreta i zadacima Narodnooslobodilačke vojske, zatim ih vratili njihovim kućama. Ipak strah ih nije tako lako napuštao, ali su se ubrzo uvjerali da partizanske jedinice pravilno postupaju s narodom, a da kažnjavaju samo zločince koji su sudjelovali u ubijanju nedužnih ljudi, ili su duboko ogrezli u izdaji svoga naroda.

Brigadna intendatura dobro je obavljala svoje zadatke. Hrane je bilo dovoljno. Međutim, tifusari su predstavljali problem. Njihov fizički izgled bio je grozan. Veoma mršavi i opale kose stalno bijeli, a liječnici su im propisali doze hrane kojih su se trebali pridržavati. Izgladnjeli pojedinci su tražili još hrane, ali dr Levi, šef brigadne bolnice, nije im dao da utvrđene doze

prekorače. Neki su napadali rukovodstvo bolnice, intendanturu i Štab brigade, da se nedovoljno brinu o njima. Htjeli su sami skupljati hranu kod seljaka, što im se nije dozvolilo. Kod pojedinih drugova ovi su protesti narasli do te mjere da se u razrješavanju njihovih postupaka i Štab brigade morao angažirati.

Iako su jedinice bile na odmoru politički se radilo s borcima. Objašnjavalo im se kako trebaju postupati u kontaktu s narodom, budući da je razumijevanje i prihvaćanje politike NOP-a na ovom području, koje je bilo pod utjecajem okupatora i kvislinga, bilo od velikog značenja.

U 2. dalmatinskoj brigadi boravila je i jedna grupa rukovodilaca iz 3. dalmatinske brigade i štaba 9. divizije (koja je u aprilu rasformirana). U dogovoru sa Štabom 2. proleterske divizije, odlučeno je da jedan dio tih drugova preuzme neke funkcije u brigadi koje nisu bile formacijski popunjene. Tako je Branko Dude određen da rukovodi 2. bataljonom; Miro Višić je primio dužnost zamjenika političkog komesara 1. bataljona; Ljubo Truta je na Jahorini došao u Štab brigade, a Ante Roje zamjenjivao je političkog komesara brigade Matu Ujevića, koji je bio teško ranjen i bio na liječenju u brigadnoj bolnici.

SAVJETOVANJE U Kladnju

Prvog jula 1943. godine Štab 2. proleterske divizije organizirao je u Kladnju savjetovanje vojno-političkih rukovodilaca divizije, 1. dalmatinske i dijelova 5. crnogorske brigade. Savjetovanju su prisustvovali štabovi brigada i bataljona i rukovodioci Štaba divizije na čelu s komandantom i političkim komesarom. Štab divizije obavijestio je o savjetovanju Vrhovni štab i zamolio druga Tita da sudjeluje u njegovom radu.¹⁰⁾

Savjetovanje je otvorio politički komesar divizije Mitar Bakić i u uvodnoj riječi govorio o moralno-političkom stanju i borbenoj sposobnosti jedinica prelaskom u istočnu Bosnu. Komandant divizije Peko Dapčević govorio je o stanju divizije poslije proboja iz obruča na Sutjesci i Zelengori i prodoru u istočnu Bosnu. Zatim su podnijeli izvještaj komandanti i politički komesari brigada o stanju u brigadama, o teškim gubicima, brojnom stanju ljudstva, o naoružanju i borbenoj spremnosti jedinica i istakli najaktualnije zadatke.

Nakon završene diskusije govorio je vrhovni komandant Tito. Sadržaj govora odnosio se na 5. neprijateljsku ofanzivu. Dao je ocjenu o njoj, istakao namjere neprijatelja čiji je osnovni cilj bio da uništi Vrhovni štab i Operativnu grupu divizija pod njegovom komandom. Govorio je o ponašanju jedinica u ovoj ofanzivi, kao i o mjerama koje treba poduzimati za popravljanje stanja u jedinicama. Pohvalio je 2. dalmatinsku brigadu za njeno herojsko držanje u borbi na Barama, što je omogućilo prolazak drugih jedinica preko Sutjeske za Zelengoru. Zatim je pohvalio 2. proletersku brigadu zbog uloge koju je odigrala na Vučevu i u borbi na položaju prema Košuru. Pozitivno je ocijenio napore ove brigade što je iznijela teško naoružanje iz ove ofanzive, a posebno je naglasio teške uvjete pod kojima je izvučen protukolski top, koji je odigrao značajnu ulogu u probou preko komunikacije

10) Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. br. 4.

Foča - Kalinovik. Također je pohvalio i 4. proletersku brigadu za dobro izvedenu akciju na Mratinju i podvige na Ljubinom grobu.

Tito je kritizirao neke pojave nediscipline pojedinih izgladnjelih boraca na teritoriju Miljevine, gdje su samovoljno uzimali hranu od seljaka. Postavljen je zadatak da se takve pojave moraju energično suzbijati. Zatim je govorio o mjerama koje treba poduzeti u sređivanju jedinica, njihovom popunjavanju i političkom radu na ovom teritoriju u cilju razbijanja ustaškog i četničkog utjecaja i daljnjeg jačanja NOB-a.¹¹⁾

Savjetovanje je snažno utjecalo na sve prisutne rukovodioce. Oni su neposredno od Vrhovnog komandanta čuli ocjene proteklih teških događaja i dalje perspektive NOP-a. Posebno im je bilo ukazano na naše zadatke u istočnoj Bosni.

Sljedećeg dana, 2. jula, održano je savjetovanje u Štabu divizije kojem su prisustvovali politički komesari, zamjenici političkih komesara, rukovodioci politodjela i SKOJ-a. Raspravljalo se o stanju partijske i skojevske organizacije, moralno-političkom stanju, samovoljnom ponašanju pojedinih boraca i mjerama koje treba poduzeti za ozdravljenje toga stanja. Zadatci koje je drug Tito postavio na savjetovanju dan ranije, bili su osnova za ovo savjetovanje na kome je jasno ukazano na mjere koje treba poduzeti u radu partijske i skojevske organizacije, političkom radu u jedinicama i ponašanju prema narodu ovoga kraja.

BORBE U MEĐURJEČJU KRIVAJA - SPREČA I NA OZRENU

Njemačke, ustaške i četničke snage bile su na širokom frontu istočne i srednje Bosne razvučene ofanzivnim dejstvom jedinica NOVJ. U srednjoj i istočnoj Bosni, neposredno poslije završetka 5. neprijateljske ofanzive, a po zamisli i odluci Vrhovnog štaba i Tita, otpočela su ofanzivna dejstva svih divizija NOVJ na ovom prostoru. Nijemci, ustaše i četnici nisu to očekivali. Neprijatelj je trpio velike gubitke. Prisustvo naših jedinica u ovim krajevima i njihova ofanzivna dejstvajačali su naš utjecaj u narodu, što se odrazilo na dolazak novih boraca u naše redove i formiranje novih jedinica NOVJ.

Vrhovni štab je, nakon oslobođenja Kladnja, odredio 2. proleterskoj diviziji operacijsku prostoriju između rijeka Spreče i Krivaje s osloncima na planine Ozren i Konjuh. Divizija je dobila zadatak da na ovom prostoru eliminiira četnike i miliciju, zatim da vrši pritisak na putne i željezničke komunikacije Tuzla - Doboj i Zenica - Maglaj - Doboj. Kao jedan od veoma značajnih zadataka jedinica divizije također je bio da intenzivnim političkim radom aktivira žitelje Ozrena i u dolinama Spreče i Krivaje, koje je nakon razbijanja Ozrenskog partizanskog odreda bilo pod utjecajem ustaša i četnika.

Zbog heterogenog sastava stanovništva (Muslimani, Srbi i Hrvati) politički rad je zahtijevao izuzetnu sposobnost starješina koji su intenzivno politički djelovali. Trebalo je paziti da se ne napravi ni najmanja greška u odnosu prema narodu (snabdijevanje i smještaj jedinica), koji je dobrim dijelom bio zaveden, da bi ga se pridobilo na stranu NOP-a.

11) U »Biltenu« Vrhovnog štaba NOV i POJ, godina III, lipanj-kolovoz 1943. godine, br. 29-31, Tito je napisao članak »Peta neprijateljska ofanziva«.

U to vrijeme u tuzlanskom bazenu neprijateljske snage bile su prilično jake. Jedinice 369. divizije nalazile su se u Doboju, Tuzli, Zavidovićima, Maglaju i Zenici. U Tuzli su bili »vražjaci« i domobrani, u Puračiću - domobrani, u Kreki i Lukavcu - milicija i žandarmerija, u Maglaju - domobrani i milicioneri, u Krstaču - četnici, na Ozrenu - četnici, u Gračanici - milicioneri, u Zavidovićima - domobrani, u Doboju - dijelovi 369. divizije.¹²⁾

Druga proleterska divizija, početkom jula, počela je prodirati u dolinu Spreče. Za vrijeme odmora u Tuholju, u jeku sređivanja jedinica i političkog rada, Štab 2. dalmatinske brigade dobio je zadatak od Štaba 2. proleterske divizije da izvrši izviđanje u pravcu Repnika. Izviđački dijelovi brigade to su uspješno obavili.

Rano ujutro 4. jula 2. dalmatinska brigada napuštala je Tuholj i Podpauč i krenula u rajon Troš - Kamena i Butkovića. Kad je brigada izašla iz Tuholja i Podpauča pojavila se avijacije koja je zapalila i uništila cijelo selo Podpauč u kojemu su bili smješteni njezini dijelovi. Očigledno je bilo da su Nijemci dobili obavještenje o lociranju brigade. Jedan seljak koji je bio određen kao vodič, zaveo je brigadu u jednoj šumi i skrenuo njezinu kolonu s pravca kojim je trebala nastupati. Stoga je, kao neprijatelj strijeljan. Rezervni vodič preuzeo je njegovu ulogu i poveo brigadu pravcem kojim se trebala kretati. Budući da je marš trajao cijeli dan, bio je težak za bolesne i ranjene borce. Zatim je brigada krenula 5. srpnja prema selima Repniku i Hrvatima i rastjerala isturene domobranske i legionarske jedinice, budući da je trebala što prije stići u rajon uglja u Banovićima i Litvi i uništiti ih. Do rudnika u Banovićima prvi je stigao (6. jula) 1. bataljon uništio zgrade, strojeve i ostale instalacije. U rudniku Litvi to je isto uradio i 3. bataljon. Sva rudarska okna ispunjena su vodom. U panici su razbijene domobranske jedinice i legionari napustili obranu rudnika i pobjegli prema Tuzli. Zaplijenjeno je hrane, odjeće, obuće i gume od koje su u intendanturi pravljeni opanci za jedinice.

Štab 2. proleterske divizije odredio je 2. dalmatinskoj i 2. proleterskoj brigadi operativne rajone i rajone smještaja. Nakon uspješno izvedenih akcija na rudnike, 2. dalmatinska brigada bila je na prostoru s. Banovići - s. Podgorje. Zadatak obiju brigada bio je da napadom i uništavanjem ustaša i četnika mobiliziraju nove borce za naše jedinice.

Narednih dana dijelovi 2. dalmatinske brigade napadali su četničke grupe i uništavali ih. Kad su dijelovi brigade napali s. Turiju (9. jula), domobranska jedinica koja je sačinjavala posadu tog sela, pobjegla je u s. Puračić. Desno od 2. dalmatinske brigade, 2. proleterska brigada (10. jula) vodila je borbu protiv Nijemaca i uništila im tri tenka.

Vrhovni komandant uputio je direktivu 11. jula 1943. godine Štabu 2. proleterske divizije za ofanzivna dejstva na prostoru Ozren - Trebava.⁴⁾ Druga dalmatinska brigada, u sklopu postavljenih zadataka, trebala je izvršavati dio svojih obaveza u julu i augustu.

Jedanaestog jula 2. dalmatinska brigada dobila je zadatak da napadne željezničku stanicu Miričinu, a 2. proleterska da napadne Puračić. Brigade su krenule na svoj zadatak rušenja i onesposobljavanja željezničke pruge

12) Podatke o neprijateljskim snagama i njihovom rasporedu prikupila je obavještajna služba 2. proleterske divizije.

14) Zbornik, tom II, knj. 10, dok. br. 36.

Doboj - Tuzla. Prema obavještenjima koje je ranije dobio Štab brigade, govorilo se da brigadu četnici neće napadati. Ta tvrdnja potkrijepljena je uvjeravanjem daje srpsko stanovništvo ovoga kraja pristupilo četničkim formacijama, da bi zaštitilo sela od ustaških zločina. To je, u stvari, bio pokušaj obmane. Kada se brigada uputila prema selu Tumarima, bila je napadnuta od nekoliko četničkih grupa. Brzom akcijom 3. i 1. bataljona četnici su razbijeni. Zarobljena je manja grupa četnika s oružjem. Nekoliko ih se dobrovoljno javilo u partizane, a ostali su pušteni kućama.

Brigada je dalje prodirala prema selu Stupari. Četnici su se utvrdili na položajima ispred sela Vrala i Ugarića. Na solidno utvrđenim i branjenim položajima, 2. dalmatinska brigada sukobila se s dobro naoružanim četničkim jedinicama na Ozrenu. Oni su imali zadatak da spriječe brigadu da prođe preko ovog teritorija prema željezničkoj pruzi Doboj - Tuzla, da napadne ustaške i domobranske posade, da razori prugu te tako onemogući željeznički transport. Na Ozrenu je bilo najjače četničko uporište u istočnoj Bosni. Komandanti četnika bili su Cvijetin Todić i Nikola Derikonja. Oni su surađivali s njemačko-ustaškim garnizonom u Tuzli i drugim mjestima u ovom kraju. Nijemci i ustaše snabdijevali su ih oružjem, municijom i ostalim što im je bilo potrebno da osiguraju njihovo slobodno kretanje željezničkom prugom Zenica - Doboj - Tuzla, zatim da spriječe dolazak partizanskih jedinica u ovaj kraj, da one ne bi oživjele narodnooslobodilački pokret i izvršile mobilizaciju zavedenih seljaka u jedinice NOVJ.

Brigada je napadala s tri bataljona (1, 2. i 3) četničke položaje. Četvrti bataljon bio je u osiguranju brigadne bolnice. Četnici su pružali žilav otpor. Frontalni napad nije dao rezultate. Stoga je Štab brigade odlučio da 3. bataljon zaobiđe četničke položaje i upadne u neprijateljsku pozadinu. Četnici su trpjeli gubitke, ali su se žestoko branili. Kada je 3. bataljon počeo dejstvovati iza četničkih položaja oni su se povukli na druge dobro ukopane položaje. Razbijanjem prve četničke linije zaplijenjeno je oružje i veće količine hrane.

Druga proleterska brigada, koja se kretala desno od 2. dalmatinske, jedanaestog jula u 14 sati dobila je naređenje da krene na selo Tumare, sa zadatkom razbijanja četničkih bandi i da sadejstvuje s 2. dalmatinskom NOU brigadom. Pokret je izvršila istog dana u 17 sati. Njezina dva bataljona u selu Ostojići, kasno u noć, uhvatili su vezu s bataljonom 2. dalmatinske NOU brigade. Slijedećeg dana obe brigade sukobile su se s četnicima, koji su poslije kraće borbe pobjegli na Ozren.

Žene i djeca, nakon našeg dolaska, vratili su se u sela, a većina muškaraca su izbjegli. Razumljivo je daje to bila posljedica četničke propagande koja je ostavila duboke tragove kod stanovništva.

Dok je brigada bila angažirana na razbijanju četničkih bandi i njihovom gonjenju prema Ozrenu, uvečer 12. jula (oko 20 sati) jedinice 369. njemačke divizije i domobranci iz 2. bojne, napali su iznenada bolnicu i intendanturu 2. dalmatinske NOU brigade. Neprimjetno su se provukli kroz šumu i iznenadili 4. bataljon koji je osiguravao bolnicu.

Teren je ispresijecan šumarcima, pa se je moglo prići jedinicama sa svih strana. O kretanju neprijatelja kroz sela, stanovništvo nije uvijek obavještavalo štabove naših jedinica, a također ni o neprijateljskim kolonama koje su išle u napad na naše jedinice. U nepovoljnim uvjetima 4. bataljon je prihvatio borbu i branio brigadnu bolnicu. Bataljon se sam borio protiv daleko jačih neprijateljskih snaga, dok mu u pomoć nije stigao jedan ba-

taljon 2. proleterske brigade. Tada su ova dva bataljona zajednički razbili neprijateljske snage i odbacili ih prema Puračiću. U ovoj borbi 4. bataljon 2. dalmatinske brigade imao je 5 poginulih drugova, a komandir jedne čete bio je teže ranjen. Neprijatelj je imao oko 25 izbačenih iz stroja (poginulih i ranjenih).

Na ovom terenu naše je jedinice nekoliko puta iznenada napao neprijatelj. Štab 2. dalmatinske brigade dobio je kasno u noć obavještenje od simpatizera NOP-a da će brigadu 13. jula rano ujutro napasti četnici i 369. njemačka divizija («Vražja divizija»). Štab brigade poslao je informaciju Štabu 2. proleterske divizije i Štabu 2. proleterske brigade o namjeri neprijatelja. Štab brigade nije imao podatke o snagama Nijemaca i četnika koje kreću u napad prema 2. dalmatinskoj NOU brigadi.

Rano ujutro neprijatelj je nastupao jačim snagama prema 2. dalmatinskoj brigadi. U žestokoj borbi Nijemci su upotrijebili i avijaciju. Borba je trajala više od dva sata i brigada je potisnuta s položaja sela Rovina. Dva bataljona 2. proleterske brigade upućena su prema četnicima koji su nastupali s Ozrena u pravcu Lipoye glave i sela Mićijevići. U žestokom sukobu četnici su odbačeni natrag. Štab divizije uputio je naređenje 2. proleterskoj brigadi čiji je sadržaj u biti bio ovaj: ako neprijatelj jačim snagama navaljuje na 2. dalmatinsku brigadu, ona se postepeno treba izvlačiti, a u zaštitnici će ostati 2. proleterska brigada. Određen je i opći pravac povlačenja: D. Brijesnica - Orahovica - Seona. Isto je naređenje upućeno i 2. dalmatinskoj brigadi.

U ovoj borbi 2. dalmatinska brigada, poslije jakog otpora neprijatelju, bila je prinuđena da se povuče sa svojih položaja. Tada se našla u dosta teškoj situaciji, posebno njen 1. i 2. bataljon, koji su se morali izvlačiti na jugozapad, jedinim pravcem koji nije bio zatvoren. Bataljoni su bili osuti jakim vatrom iz neposredne blizine u leđa i bokove. Drugi bataljon uspio je da se na vrijeme izvuče uz dva poginula borca. Prvi bataljon imao je četiri poginula i dva ranjena borca. Među poginulim bio je pomoćnik komesara bataljona Miro Višić.¹⁵⁾

Brigada se prebacila na prostor D. Brijesnica i Orahovica i predvečer stigla u Seonu. Nakon napornog marša jedinicama je bio potreban odmor. Međutim, poslije napuštanja Tuholja brigada pravog odmora nije ni mogla imati. Ostala je na kratkom odmoru u Seoni.

Štab 2. proleterske divizije odlučio je da sa svim jedinicama divizije razbije četničku grupaciju na Ozrenu. Prije opisa realizacije te odluke u život, potrebno je navesti dva dokumenta ovog Štaba.

Naime, Štab 2. proleterske divizije, 12. jula 1943. godine, poslao je obavještenje političkim komesarima brigada (2. proleterske, 1. i 2. dalmatinske, 4. proleterske i 5. crnogorske) o političkoj situaciji na području Tuzle i direktive za politički rad.

U obavještenju se podvlači da naše jedinice operiraju na teritoriju tuzlanskog, dobojskog, maglajskog i gračaničkog kotara, pa se ukazuje na neke činjenice koje će poslužiti u našem političkom radu. Istaknuto je da u spomenutim kotarevima živi 60 posto muslimanskog stanovništva iz čijih redova su mnogi u kvislinškim vojnim formacijama (legija, milicija, ustaše itd.), a da su u toku pripreme za mobilizaciju ljudstva u SS diviziju u

15) Rođen u Šibeniku 1919. god., student filozofije. Član KPJ od 1940. Za narodnog heroja proglašen 27. 11. 1953. godine.

koju bi trebali ući Muslimani i Hrvati iz Bosne. Sve te vojne formacije pod komandom su domobranstva NDH, osim predviđene SS divizije. Međutim, naglašeno je, daje djelatnost naših političkih radnika na terenu pozitivno djelovala na stanovništvo i prouzrokovala demoralizaciju u svim tim formacijama; da su seoski bogataši, vezujući se mahom za okupatora, zadržali svoj utjecaj i da koriste svoj položaj i sredstva koja im okupatori i vlasti NDH stavljaju na raspolaganje. Zatim se skreće pažnja na činjenicu da navedeni kotarevi imaju svoje političke specifičnosti koje su različite od političkog položaja Muslimana u ostalim dijelovima Bosne (Krajina, Prozor, Livno). U obavještenju se, naime, ističe da u onom dijelu Bosne gdje je razvijen NOP da je aktivniji muslimanski živalj, dok je u građaničkom, maglajskom, dobojskom i tuzlanskom kotaru NOP slabo razvijen, a da je jedan od uzroka jaki četnički utjecaj, da su Muslimani za nas vezani samo simpatijama, ali da još nisu spremni da se aktivnije angažiraju u NOB-u. Stoga se inzistira da u cilju aktivizacije i stupanja Muslimana u NOV, treba iskoristiti mogućnosti koje nam baš pružaju te specifičnosti za intenzivan politički rad.

Politički komesar divizije Mitar Bakić akcentirao je da navedene specifičnosti i činjenice treba imati u vidu u političkoj djelatnosti i u ekonomskim mjerama. Konfiskaciju, kao političku i represivnu mjeru, sprovesti prema licima koja su se eksponirala kao neprijatelji NOP-a.

Istaknuto je daje na teritoriju bivšeg Ozrenskog partizanskog odreda dobar dio srpskog življa četnički nastrojen i da Ozrenski četnički odred ima 1200 ljudi i da mu se toliki broj nenaoružanih priključuje u raznim akcijama. Zbog toga se nameće potreba, naglašava se u obavještenju, da se politički razbije četnički utjecaj.

Da bi se to postiglo, u direktivi se zahtijeva, da se pred stanovništvom raskrinkaju četnici i njihova suradnja s Nijemcima i ustašama; da se rekvizicija vrši prema onima koji su na rukovodećim položajima u četničkim redovima, jer su prema nama neprijateljski raspoloženi; da se po selima organiziraju konferencije i priredbe u cilju uspostavljanja kontakata sa stanovništvom sa svrhom razgoličavanja laži koje četnički agitatori šire o nama, a rezultati našeg političkog rada bit će mobilizacija ljudstva za naše brigade; da u svim našim jedinicama treba održati političke konferencije i objasniti borcima da svi seljaci nisu neprijateljski raspoloženi prema NOP-u iako iz pojedinih sela pucaju na nas, ali da to ne znači da nema mogućnosti za naš politički rad, budući da u svakom selu ima ljudi koji su nečim vezani za nas, pa da ih treba pronaći i preko njih razobličiti neprijateljsku propagandu.

Obavještenje - direktiva završava slijedećim riječima: »... politički komesar dužni su da upoznaju sve intendante kao i komisije za ishranu, jer to su naši drugovi preko kojih se u praksi po najosjetljivijim pitanjima za seljaka - imovina - konkretizuje naša politička linija.«¹⁶⁾

Štab 2. proleterske divizije uputio je izvještaj 15. jula 1943. g. Vrhovnom štabu o uspjesima jedinica i mjerama koje namjerava poduzeti u daljnjim dejstvima na ovom području. U izvještaju se navodi, da su obje grupe (Krivajska u sastavu: 4. proleterska, 1. dalmatinska i 5. crnogorska brigada (dva bataljona); a druga u sastavu: 2. proleterska i 2. dalmatinska brigada u dejstvu prema Ozrenu - M. U.) uspjele razbiti muslimansku legiju, nani-

16) Zbornik, tom IV, knj. 15. dok. br. 59.

jeti gubitke »Vražjoj diviziji«, a u posljednje vrijeme i četnicima. Neprijatelj je u ovim borbama imao preko 300 mrtvih, ranjenih i zarobljenih. Također je podvučeno da veliki uspjeh predstavljaju i uništena rudnička postrojenja (Banovići, Đurđenik, Begov potok, Mušici i Radin) čija je mjesečna proizvodnja iznosila 36 milijuna kilograma uglja. Okupator je ostao bez te dragocjene energije. Sve su instalacije uništene, rudnici potopljeni vodom i onespособljeni za svaku upotrebu najmanje za godinu dana.

Pokušaji da se neutraliziraju ozrenski četnici nisu uspjeli. Kada su brigade (2. proleterska i 2. dalmatinska) krenule na zadatak da poruše prugu i mostove i unište željezničke stanice na komunikaciji Doboj - Tuzla, četnici su u sporazumu s »Vražjom divizijom« ove brigade napali. Poslije četničkog napada, uslijedio je napad jedne bojne »Vražje divizije« i dvije bojne legije. Četnici su djelomično razbiveni. Odmah ih je prihvatila »Vražja divizija«, pa su zajedničkim snagama, s oko 2500 vojnika, krenuli protiv spomenutih brigada koje su krenule na svoj glavni zadatak, tj. rušenje pruge Doboj - Tuzla. Kada su ove dvije brigade trebale da se odmore, četnici su ih napali, čija se jačina na Ozrenu procjenjuje na oko 3200 ljudi (naoružanih oko 1500, sa 1300 pušaka, 42 puškomitraljeza, 4 teška mitraljeza i 2 bacača). Da četnici nisu izvršili napad na ove dvije brigade, iznenađenje bi se postiglo na rušenju komunikacije Doboj - Tuzla. Neprijateljska propaganda toliko je zavela seljake ovoga kraja, da pokušaji najuglednijih rukovodilaca NOP-a iz ovoga kraja da suzbiju četnički utjecaj nije dalo značajnije rezultate. Štab 2. proleterske divizije odlučio je, da četnike na Ozrenu uništi.

Iz svih jedinica u ovoj je borbi izbačenih iz stroja preko 50 boraca, među kojima je bilo i poginulih. U izvještaju naglašava se daje oko 400 ranjenika u bolnicama, od kojih 4 na nosilima, što u mnogome otežava brže manevre jedinica.

U izvještaju Štaba divizije stoji i slijedeće: »Disciplina u našim jedinicama je porasla, a osnovni nedostatak o kome je govorio drug Stari na savjetovanju - likvidiran je. Ponovo je oživjelja pjesma u našim jedinicama.«⁷⁾

Petnaestog jula Štab 2. proleterske divizije izdao je naređenje svim jedinicama za opći napad na četnike na prostoru Brezići, Kraljica, Ozren Manastir.

Za napad, koji se imao izvršiti u tri kolone, bile su predviđene slijedeće jedinice: 2. proleterska, 4. proleterska, 1. i 2. dalmatinska i 5. crnogorska brigada.

Lijeva kolona: 1. dalmatinska i 2. dalmatinska brigada (bez dva bataljona) trebala se kretati pravcem: Omerova voda - Bukovica (Jaruga) - Brezići, sa zadatkom da zauzme selo Brezići. Komandu nad ovom kolonom primio je Štab 1. dalmatinske brigade. Dijelovi 2. dalmatinske NOU brigade na vrijeme su se prikupili u Omerove vode za izvršenje zadataka koji im je postavljen.

Srednjoj koloni (4. proleterska brigada) bio je određen pravac: Rudina - Mićijevići - Kamenski krš - Stanovi - Ozren kam. - Kraljica, sa zadatkom da zauzme Kraljicu (k. 884).

17) Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. br. 78. Tita su najbliži njegovi saradnici u toku rata oslovljavali nadimkom »Stari«.

Desna kolona (koju je obrazovala 2. proleterska brigada) imala je nastupati pravcem: Tumare - Rovine - Jelova gorica (k. 392) - manastir Ozren, sa zadatkom da zauzme manastir Ozren.

Zaštitnicu je obrazovala 5. crnogorska brigada na položaju Podsijelo brdo - Sjenokos (k. 643), sa zadatkom zaštite od pravca Borik, Pašin konak i doline Krivaje na pravac Seone gdje će ostati brigadne bolnice. Ona je trebala uporno braniti navedene pravce, a u slučaju iznenadnog i jačeg pritiska neprijatelja bolnice je trebalo uputiti na pravac srednje kolone.

Zaštitu bolnica vršili su dva bataljona 2. dalmatinske brigade u oblasti Seone i jedna četa 2. proleterske brigade. Bataljoni dalmatinske brigade dobili su zadatak da zaštite pravac od Omazića - Musi. i PravosJ. Treštenice, kao i od pravca Banovići i da održavaju vezu s 5. crnogorskom brigadom. Komanda nad zaštitom bila je objedinjena.^{18*}

Napad na četnike na Ozrenu otpočeo je 16. jula u 3,00 sata. Sve su jedinice u određeno vrijeme krenule na svoje zadatke. Odlučnim i brzim pokretima one su razbile i rastjerale četnike koji su se bez većeg otpora, povlačili prema Boljaniću i Maglaju. Na svom zadatku u nastupanju, u lijevoj koloni, bataljoni 2. dalmatinske brigade sukobili su se, prije općeg napada na četnike, s legionarima na prostoru Omerova voda - Bukovica koje su razbili a zatim krenuli prema četnicima i zauzeli selo Brežiće.

Zbog brzog uspjeha svih jedinica u razbijanju četnika, Štab divizije iskoristio je tu povoljnu situaciju i odmah odlučio da se napadne željeznička pruga Doboj - Tuzla. U naređenju za napad na željezničke stanice, rušenje postrojenja i mostova, 17. jula jedinice su dobile slijedeće zadatke:

Druga proleterska brigada, kao desna kolona, likvidirat će željezničku stanicu Mirićina i most na rijeci Spreči.

Četvrta proleterska brigada, kao srednja kolona, likvidirat će željezničku stanicu Bosansko Petrovo selo.

Kao lijeva kolona nastupat će 1. dalmatinska brigada: jedan bataljon pravcem Međaši - Veliki brijeg (zadatak: rušenje pruge, postavljanje zapreka protiv oklopnog vlaka i zasjede na Velikom brijegu). Drugi bataljon prema Boljaniću (zadatak: rušenje pruge i skretnica, a potom se treba orijentirati prema Karanovcu).

Početak napada ovih jedinica bio je istoga dana u 22 sata.

Dva bataljona 2. dalmatinske brigade dobili su zadatak da se orijentiraju prema D. Rakovcu, u cilju izviđanja pravca Maglaja i komunikacije Maglaj - Doboj. Ovi bataljoni trebali su prikupiti podatke o posadi u Maglaju, kao i o kretanju neprijatelja i saobaračaja na komunikacije Doboj - Zenica. Ovi bataljoni morali su sačuvati tajnost boravka u rajonu D. Rakovica.¹⁹⁾

Zadatak svih jedinica na komunikaciji Doboj - Tuzla uspješno je izvršen. Pruga je na mnogo mjesta razrušena, skretnice uništene, stanice spaljene, dva mosta porušena. Neprijatelj je imao dosta poginulih i zarobljenih. Manji broj zarobljenika pristupio je dobrovoljno u jedinice 2. proleterske divizije. Također je i izvjestan broj omladinaca pristupio u naše redove. Istina o našoj borbi teško se probijala u ovaj kraj. Tragovi neprijateljske propagande bili su duboki.

18) Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. br. 79.

19) Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. br. 93.

Štab 2. proleterske divizije, dosljedno provodeći ranije stavove i odluke o razbijanju četnika na Ozrenu, 19. jula izdao je daljnja naređenja za likvidaciju četničkih odreda.²⁰⁾ Prema dobivenim podacima, glavnina četničkih odreda nalazila se na prostoru Velika Ostrvica- Boljanić, a manje snage na Bojištu i Kameničkom visu. Druga proleterska i 4. proleterska brigada dobile su odgovarajuće zadatke.

Prva dalmatinska brigada i dva bataljona 2. dalmatinske brigade trebali su likvidirati Malo Gostilje i Gostilje i izbiti na prostor Boljanić - k. 154, da bi neprijatelju došli iza leđa i prekinuli komunikaciju kod Boljanića. Ove jedinice morale su raditi brzo, u cilju sprečavanja izvlačenja četničkih snaga u pravcu Preslice. Prema podacima, tamo su bile okupatorske snage koje su došle iz Doboja.²¹⁾

Druga proleterska brigada, koja je u ovim borbama nastupala kao desna kolona, krenula je rano 20. srpnja u akciju protiv četnika. Brigada je stigla u Ozren Manastir. Četvrti bataljon ove brigade pri dolasku u Ozren Manastir razbio je jače četničke snage, koje su se razbježale. Primijećene su neprijateljske kolone od pravca Puračića prema Gradišniku, na kojem se nalazio jedan vod 4. bataljona. Štab brigade uputio je u ovom pravcu svoja dva bataljona (1. i 4) koji su vodili borbu cijelog dana s dijelovima »Vražje divizije«. Nijemci su imali preko 10 mrtvih i više ranjenih. Brigada je imala gubitke: 4 poginula i 10 ranjenih.

Drugi i 3. bataljon ove brigade otišli su u akciju na četnike prema Ilijinom brdu. Poslije razbijanja njemačkih jedinica, 1. bataljon ove brigade krenuo je prema Kakmužu na četnike.

Četvrta proleterska brigada na svom zadatku prema Boljaniću, sukobila se s manjim četničkim grupama i zauzela Boljanić.

Lijeva kolona, 1. dalmatinska i dva bataljona 2. dalmatinske brigade, na izvršavanju svog zadatka nije naišla na jači neprijateljski otpor. Neprijateljski vojnici u panici su bježali.

Napadom 20. jula četničke snage bile su razbijene na svom zadnjem uporištu i protjerane s Ozrena. Istoga dana svi ovi četnici (prije nego što su protjerani), zatim dva bataljona 369. legionarske »Vražje divizije«, ustaška milicija iz okolnih sela, zajedno s dvije satnije, od pravca Maglaja spremali su koncentričan napad na jedinice 2. proleterske divizije, na 1. dalmatinsku, 5. crnogorsku brigadu i bolnice.

Napad je trebao biti izveden: četnici sa sjevera Ozrena; milicija i zenički četnici s juga Ribnice; od pravca Lukavac - Poljice dva bataljona »Vražje divizije« i sa zapada od Maglaja dvije satnije. Međutim, napadom na četnike i njihovo protjerivanje s Ozrena ovaj plan Nijemaca, ustaša i četnika u mnogome je osujećen.

Prije svanuća 21. jula, dvije kolone »Vražje divizije«, jedna kolona milicije s juga i zenički četnički odred napali su bolnicu u Seoni i jedinice na ovom sektoru, a dva aviona bombardirali su bolnicu. Razvila se žestoka

20) Također je 19. jula 1943. god. politički komesar 2. proleterske divizije uputio direktivu (tom IX, knj. 4, dok. br. 9.) političkim komesarima brigada da pojačaju politički rad u jedinicama.

Na osnovi ove direktive, organiziranje intenzivan politički rad po četama i bataljonima u kojima su sudjelovali rukovodioci iz brigade i članovi politodjela brigade. Ta čitava politička aktivnost imala je veoma pozitivnih rezultata, stoje potvrđeno uspješnim izvršavanjem zadataka i u narednom periodu.

21) Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. br. 108.

borba s ovim neprijateljskim snagama koju su vodili 3. i 4. bataljon 2. dalmatinske brigade i dva bataljona 5. crnogorske brigade. Ove jedinice pružale su žestoki otpor nadmoćnijim neprijateljskim snagama. Jedinice su štitile bolnicu koja se evakuirala prema D. i G. Bukovici. Bataljoni su cijeloga dana odolijevali napadima neprijateljskih snaga (Nijemcima, ustaškoj miliciji i četnicima) koji su krenuli prema bolnici s namjerom da pobijaju ranjenike i bolničko osoblje. Nijemcima je uspjelo da 5. crnogorsku brigadu i jedan bataljon 2. dalmatinske brigade potisnu prema Krivaji. Spomeniti bataljoni su i slijedećeg dana 22. jula vodili borbu s neprijateljem oko Svinjašnice i Pašinog konaka sa zeničkim četnicima i ustaškom milicijom s prostora Ribnica - Zavidović. Ove neprijateljske snage odbacene su natrag uz gubitke oko 40 mrtvih i ranjenih. Naše jedinice imale su 5 ranjenih boraca.

Poslije zauzimanja Seone dijelovi »Vražje divizije« produžili su preko G. i D. Brijesnice u pravcu G. Bukovice i Omerove vode. Četvrta proleterska brigada dobila je naređenje 21. jula u 13 sati, da krene u pravcu ove neprijateljske kolone. Pokret ove brigade bio je vrlo brz. Ona je zaposjela položaje prije neprijatelja južno od D. Bukovice i oko 17 sati prihvatila borbu s Nijemcima. U toku noći poduzimani su napadi na Nijemce s ciljem da se razbiju i potisnu s glavnih položaja, ali 4. proleterska brigada te položaje, koji su bili dobro branjeni, u toku noći nije zauzela.

Druga proleterska divizija izvršila je, 22. jula, opći napad na neprijatelja. Sve jedinice su stupile u borbu. Neprijatelj je potisnut i naneseni su mu gubici od 72 mrtva i 78 ranjenih. Jedinice divizije imale su 18 poginulih i 23 ranjena. Zaplijenjeno je 6.500 metaka, 2 puškomitraljeza i 18 pušaka.²²⁾

Zahvaljujući vještini komandovanja, velikom borbenom iskustvu, izvanrednoj hrabrosti boraca i rukovodilaca, kao i visokom moralno-političkom jedinstvu jedinica, sve neprijateljske snage prisiljene su na povlačenje s velikim gubicima. U razbijanju neprijateljske ofanzive na Ozrenu naše jedinice su brzim i odlučnim manevrom potukle i protjerale neprijateljske snage. Zarobljeni Nijemci bili su demoralizirani.

Zatim su sve brigade krenule na odmor i raspoređene: 2. proleterska u selo Banovići; 4. proleterska na prostor Lozana - Seone; 5. crnogorska na prostor Svinjašnica (svaka od ovih brigada osiguravala je pravce odakle bi se mogao pojaviti neprijatelj); 2. dalmatinska smjestila se na prostor Podsjelovo - Gornja Brijesnica, sa zadatkom izviđanja u pravcu Ozrena, Stupara i Maglaja, a 1. dalmatinska u Gornjim Pribitkovićima.

Štab 2. proleterske divizije uputio je izvještaj Vrhovnom štabu 25. jula u kojem je iznio podatke o rezultatima koje su jedinice postigle u borbama protiv neprijatelja od 17. do 25. jula. U izvještaju se, među ostalim, navodi da su ukupni neprijateljski gubici bili slijedeći: četnici (mrtvih 30, ranjenih 35, zarobljenih 80) - svega izbačenih iz stroja 145; »Vražja divizija« (mrtvih 87, ranjenih 108) - svega izbačenih iz stroja 195; domobrani i milicija (mrtvih 4, ranjenih 10) - svega izbačenih iz stroja 14. Ukupno su izbačena iz stroja 354 vojnika i oficira od kojih 121 poginulih. Jedinice 2. proleterske divizije imale su 24 poginula i 38 ranjenih.²³⁾

Ubrzo je 1. dalmatinska brigada krenula u koloni Vrhovnog štaba u srednju Bosnu, a zatim je bila upućena u Dalmaciju. Kolonu Vrhovnog šta-

22) Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. br. 137.

23) Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. br. 137.

ba sačinjavale su jedinice: prateći bataljon Vrhovnog štaba (koji gaje stalno osiguravao), zatim, 7. banijska divizija, 1. proleterska brigada i 1. dalmatinska brigada. Kolona je trebala prijeći rijeku Bosnu 31. jula.²⁴⁾

U toku 5. neprijateljske ofanzive, za vrijeme boravka Vrhovnog štaba u Crnoj Gori na Pivi, Mati Ujeviću, političkom komesara 2. dalmatinske brigade saopćeno je da je Vrhovni štab odlučio, kada se Operativna grupa divizija probije iz doline Sutjeske i izbije u rajon Jahorine, da će se 2. dalmatinska brigada tada odvojiti i krenuti na put za Dalmaciju. Kasnije je odluka promijenjena, paje u Dalmaciju upućena 1. dalmatinska brigada. Štab 2. dalmatinske brigade dobio je naređenje da sve rukovodioce koji su došli u ovu brigadu u toku 5. neprijateljske ofanzive, kao i pojedine drugove iz brigade, uputi u 1. dalmatinsku brigadu. Odlazak tih kadrova za Dalmaciju bio je u dogovoru s Vickom Krstulovićem i Ivicom Kukočem, ranijim komandantom i političkim komesarom 9. dalmatinske divizije. Dalmatinci koji su se spremili na put za Dalmaciju bili su izuzetno radosni. Na put za Dalmaciju krenuli su: Vicko Krstulović, Ivica Kukoč, Branko Dude, Ljubo Truta, Stanko Parmać, Eli Finci i još neki drugovi iz 2. dalmatinske brigade.

STRADANJE RANJENIKA

Iz jedinica 2. proleterske divizije upućeno je dosta ranjenika i bolesnih drugova, prije zauzimanja Kladnja, u Šekoviće. Smatralo se daje ova zona sigurna na Birču, gdje je do tada bilo jako uporište NOP-a. U vrijeme slanja ranjenika na prostor Drinjače na njemu je dejstvovala 1. proleterska divizija, Vojvođanska brigada kao i jedinice 17. istočno-bosanske divizije. Vladovalo je mišljenje daje ovaj kraj najsigurniji za prihvrat velikog broja teških ranjenika kojima je bilo potrebno dugo liječenje, kao i oporavak bolesnih drugova. Međutim, Nijemci su polovicom jula (dijelovi »Vražje divizije« i divizije »Tigar«) izvršili ofanzivu na područje Birča, napali jedinice NOVJ i izvršili zločine nad narodom. Uz pomoć četnika otkrili su skloništa gdje su bili najteži ranjenici. Ranjenike, koje su pronašli, odmah su ubili. Prema prikupljenim podacima, od strane 6. istočno-bosanske brigade, poubijano je 48 teških ranjenika. Ranjenici koje je u povlačenju pred jačim neprijateljskim snagama povel sa sobom ova brigada, spašeni su i prebačeni u Šekoviće. Nakon dolaska na ovaj teren brigada je prikupila sve ranjenike koji su bili sakriveni na ovom terenu. Prikupljeno je oko 420 ranjenika. Nahrnjeni su i ukazana im je liječnička pomoć.²⁵⁾ Među stradalim ranjenicima bilo ih je i iz 2. dalmatinske NQU brigade. Kad smo dobili obavještenje da su nastradali teški ranjenici u Šekovićima, bila je to tužna vijest za sve nas.

Vrhovni komandant uputio je 13. jula naređenje Štabu 1. proleterske divizije i 16. vojvođanske divizije, da se uz pomoć stanovništva obezbijedi hitna evakuacija ranjenika u planinski predio jugoistočno od Vlasenice.²⁶⁾

Štab 2. proleterske divizije dobio je obavještenje da se četnici ponovo okupljaju na prostoru kojeg su ranije kontrolirali, izuzimajući Gornju Brijesnicu i još neke pozicije. Četnici su se spremali da ponovo, uz sadejstvo

24) Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. br. 146.

25) Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. br. 126.

26) Zbornik, tom II, knj. 10, dok. br. 39.

Nijemaca, ustaša, domobrana i milicije, napadnu jedinice 2. proleterske divizije. Da bi spriječio ove neprijateljske planove, i izolirano tući jednog po jednog neprijatelja, Štab divizije izdao je naređenje 28. jula, da se napadnu četnici čije bi brojno stanje moglo iznositi oko 1200 naoružanih.

U cilju razbijanja neprijatelja 2. dalmatinska brigada trebala je napasti četnike na Omerovoj vodi, pravcem: Podsjelovo - Radlovo (k. 548) - Kik - Mrkalica i Gornja Bukovica i obuhvatiti neprijatelja sa zapadne strane u cilju presijecanja neprijateljske odstupnice u pravcu Maglaja i Ozrena. Brigada se imala osigurati od pravca Maglaj - Zavidovići, jer lijevo od nje nije bilo naših jedinica.

Desno od 2. dalmatinske brigade trebala je nastupati 4. proleterska brigada (bez jednog bataljona) pravcem: Donja Brijesnica - Tumare - Rovine i obuhvatiti neprijatelja s desne strane i zajedno s 2. dalmatinskom NOU brigadom zatovoriti ga u krug u cilju uništenja njegove žive sile. Ova brigada trebala je održavati vezu s 2. dalmatinskom brigadom na liniji: Rudina - Krčevine, zatim i dalje prema razvoju situacije.

Druga proleterska brigada dobila je zadatak da očisti (s dva bataljona) prostor Podgorje - Repnik i da eventualno s jednim bataljonom, na prostoru Svatovac - Poljice likvidira jednu od isturenih neprijateljskih grupa.

Peta crnogorska brigada trebala je ostati na svojem teritoriju i obezbijediti se s pravca Zavidovića i održavati stalne veze s jednim bataljonom 4. proleterske brigade, koji je obezbjeđivao bolnicu u Seoni.

Početak napada na sektoru 2. dalmatinske i 4. proleterske brigade, naglašava se u naređenju, otpočet će 28. jula u 22 sata, a na sektoru 2. proleterske brigade u 20 sati radi zavaravanja neprijatelja. Poslije izvršenog zadatka - razbijanja četnika - sve jedinice, a najkasnije 30/31. jula, povući će se na polazne položaje.

Štab divizije obavijestio je da postoji vjerojatnoća da sve jedinice 2. proleterske divizije krenu s ovog područja, te da sve intendanture osiguraju hranu za svoje jedinice za 4 do 5 dana.²⁷⁾

Napad 2. dalmatinske NOU brigade otpočeo je u određeno vrijeme. Štab brigade uputio je 1. i 2. bataljon lijevo od Omerove vode ka G. Bukovici. Treći i 4. bataljon nastupali su u koloni za ovim bataljonima i održavali vezu s 4. proleterskom brigadom. Četnici o čijem broju su dobiveni pretjerani podaci nisu davali jači otpor u prvom kontaktu s jedinicama brigade. Bili su razbijeni i protjerani. Brigada je u zoru izbila na Omerove vode.

Koristeći ovu povoljnu situaciju, Štab 2. proleterske divizije izdao je 29. jula naređenje da 2. proleterska brigada ispita jačinu neprijateljskog garnizona u Puračiću i da ga po mogućnosti likvidira, da jedinice sakupe plijen i da se prije svanuća povuku u sastav brigade; da 2. dalmatinska NOU brigada ostavi jedan bataljon na Omerovim vodama sa zadatkom kontrole pravca od Bukovice, da izviđa pravac Maglaj i da prikupi podatke o neprijateljskom garnizonu u Maglaju; da 4. proleterska brigada na prostoru s. Tumare i s. Rudine kontrolira ovo područje i da spriječi povratak četničkih bandi; da 5. crnogorska brigada od 29. jula šalje redovno jednu četvu na Oštrić zbog kontrole pravca Zavidovići - Ribnica.

U ovom naređenju štabovi brigada dobili su obavijest da na ovom području jedinice ostaju još 20 dana.²⁸⁾

27) Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. br. 147.

28) Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. br. 151.

Prvi i 2. bataljon 2. proleterske brigade napali su 29. jula oko 22 sata i zauzeli Puračić. Most na Spreči je porušen, a u gradu je održan zbor s narodom. Pokupljen je plijen (10.000 metaka, 10 sanduka bombi, 15 pušaka i drugo). Siromašnom stanovništvu podijeljeno je žito, grah i sol. Bataljoni su se povukli u selo Turija. Iz Puračića u ovu jedinicu došlo je nekoliko boraca.²⁹⁾

NAPAD NA MAGLAJ

Stvoreni su povoljni uvjeti za napad na Maglaj, budući daje neprijatelj (Nijemci, ustaše, domobrani i četnici) pretrpio velike gubitke, a mnoge njegove jedinice bile su rastjerane.

Druga dalmatinska brigada je s područja Omerova voda - D. Brijesnica - Rudine početkom augusta vršila intenzivno izviđanje, posebno prema Maglaju i komunikaciji Zavidovići - Maglaj. Štab brigade bio je u kontaktu s pripadnicima NOP-a iz Maglaja koji su 4. augusta poslali obavjesti o stanju neprijateljskih jedinica. U mjestu nalazila se četa domobrana iz Željezničkog puka i 120 miicionera. Obje ove jedinice bile su loše naoružane i demoralizirane. Podaci su upućeni u Štab divizije.

Na osnovi ovih podataka, Štab 2. proleterske divizije odlučio je da 5. augusta u 22 sata izvrše napad na Maglaj 2. dalmatinska i 4. proleterska brigada. Za osiguranje napada od intervencije neprijatelja iza leđa naših jedinica jedan bataljon 2. proleterske brigade bio je u zaštitnici ovih snaga u raju s. D. Brijesnice. Četvrta proleterska brigada dobila je zadatak da napada sjeverno od Maglaja i da poruši most na komunikaciji Maglaj - Doboj i da štiti pravac od Doboja.

Štab 2. dalmatinske brigade pomjerio je jedinice noću 4/5. augusta bliže Maglaju u raju: 1. bataljon u s. Donji Rakovac, 3. bataljon u s. Bakotić, a 2. i 4. bataljon sa Štabom brigade, intendanturom i bolnicom na prostor Omerova voda - D. Bukovica. Štab brigade je odlučio da izvrši napad na Maglaj s tri bataljona, a da 4. bataljon štiti leđa bataljonima koji napadaju i da obezbeđuje bolnicu i intendanturu.

U toku dana obavljeno je izviđanje s komandantima jedinica, pa su bataljonima precizirani zadaci. Predviđeno je da 1. i 2. bataljon napadaju s istočne strane; 3. bataljon (ojačan minobacačkim vodom) dobio je zadatak da pregađi rijeku Bosnu i da napada s jugozapadne strane. Ovaj bataljon u napadu na Maglaj imao je najteži zadatak. U napadu je morao samostalno djelovati. Na toj strani nije bilo naših jedinica, a u napadu je trebao postići puno iznenađenje s pravca odakle neprijatelj nije očekivao naše snage.

Napad je počeo u određeno vrijeme. Prvi bataljon kretao se na G. Rakovac, napadao sa sjevero-istočne strane i održavao vezu s 4. proleterskom brigadom; 2. bataljon napadao je s istočne strane. Bataljoni su u naletu savladali vanjsku obranu i upali u grad. Prvi bataljon zarobio je nekoliko domobrana i iz zatvora oslobodio 15 političkih zatvorenika. Drugi bataljon na svom pravcu likvidirao je neprijateljske bunkere, a zatim je ušao u grad. Treći bataljon se neopaženo prebacio preko rijeke Bosne, iznenadio neprijatelja i brzo savladao posadu na željezničkoj stanici, koju je zapalio sa skladištem. Nakon toga usmjerio je svoje dejstvo prema gradu. Neprijatelj-

29) Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. br. 168.

ske jedinice su se povukle u staru austrougarsku tvrđavu, koja se nalazila na povoljnom položaju, pa su iz nje davale jak otpor. Naročito su kontrolirale most, kojim je trebalo nastupati 3. bataljon. Tvrđava se u toku noći nije mogla zauzeti. Neprijatelj je imao dosta mrtvih, ranjenih i 17 zarobljenih domobrana. Također je zarobljeno oružja i municije. Štab brigade, za vrijeme borbe za Maglaj, bio je u neposrednoj blizini grada iza linije 1. i 2. bataljona.

Na Ozrenu, 1943. Stoje s lijeva Mirko Milojković, dr Izidor Levi i Mate Ujević, sjede Eli Finci i Tihomir Janjić

Pred zoru, jaka motorizirana kolona 369. njemačke divizije iz Doboja napalaje dijelove 4. proleterske brigade koji su štitili ovaj pravac i odbacila ih preko i istočno od rijeke. Most na komunikaciji nije bio porušen. Nijemci su se poslije borbe uspjeli probiti u pravcu Maglaja. Bataljoni 2. dalmatinske brigade, koji su napadali s istoka, povukli su se na vrijeme iz grada i zauzeli povoljnije položaje. Treći bataljon, koji je bio na lijevoj obali rijeke Bosne, nije imao mogućnost da se vrati po danu. Ovaj bataljon morao se samostalno snalaziti na povratku u sastav brigade. Štab brigade je odlučio da 1. i 2. bataljon vode borbu cijelog dana (6. augusta) s neprijateljem i da njegove snage vežu, kako bi olakšao nepovoljnu situaciju 3. bataljona, koji se u toku dana povukao u šumu Čusto brdo i Velika kapa i tu je ostao preko noći 6/7. augusta. Na povoljnom gazu prešao je rijeku Bosnu na desnu stranu i 7. augusta došao u sastav brigade. U ovim borbama brigada nije imala gubitaka.

Nakon napada na Maglaj neprijatelj je pojačao garnizone na komunikaciji Dobar - Zenica i organizirao zračno izviđanje, a koristio je i četnike u prikupljanju podataka gdje se nalaze naše snage. Njemački avioni napali

su Štab brigade i prištapske dijelove 7. augusta. Štab je naredio bolnici i intendanturi da napuste kuće i da se sklone u obližnju šumu. Jedan avion »roda« poslije izviđanja bacio je snop malih bomba i mitraljirao položaj Štaba. Poginuo je Bako Jugović, načelnik Štaba brigade,³⁰⁾ a ranjeni su komandant i politički komesar brigade, Savo Drljević i Mate Ujević. Nekoliko boraca je bilo također ranjeno. Štab 2. proleterske divizije, čim je obaviješten o pogibiji načelnika Štaba i ranjavanju komandanta i političkog komesara brigade, odlučio je da pošalje Nikolu Ljubičića iz 2. proleterske brigade kao pomoć Štabu 2. dalmatinske NOU brigade gdje je ostao izvjesno vrijeme, dok komandant i politički komesar brigade nisu napustili brigadnu bolnicu.

Da bi se izbjegle veće borbe s jakim njemačkim jedinicama 369. divizije, kao i pripremile jedinice za ponovne zadatke, jedinice 2. proleterske divizije razmještene su na novo područje. Druga dalmatinska NOU brigada izvršila je 8. i 9. augusta pokret prema Konjuhu. Smjestila se na prostoru Podgorje, s. Repnik, u s. Muslimanska Treštenica i s. Osječani.

Po naređenju Vrhovnog štaba divizija je 9. augusta započela pokret prema Crnoj Gori. Istoga dana pokret je obustavljen do dolaska bosanskih jedinica. Stoga je 2. proleterska brigada zadržana u rajonu s. Ribnica, 2. dalmatinska u s. Banovići - Nurkovići, 4. proleterska u s. G. Brijesnica, a 5. crnogorska u Seoni.

U rajonu s. Banovići - Nurkovići 2. dalmatinska NOU brigada ostala je 12 dana. Svaki bataljon obezbjeđivao se od upada neprijatelja i manih grupa Nijemaca koji su u našoj pozadini napadali štabove i bolnice. Za brigadu je bio naročito osjetljiv pravac od Živinica i zato mu se posvetila posebna pažnja. Bataljoni su slali svoje patrole u sela zbog izviđanja, otkrivali i hvatali manje grupe četnika i milicije koji su se demoralizirali zbog uspješnog dejstva naših jedinica. Budući da nije bilo borbi, jedinice su posvetile slobodno vrijeme vojničkoj obuci, političkom radu i pripremi za pokret u Crnu Goru. Kulturno-prosvjetni rad je oživio. Bataljoni su održavali priredbe, a politički se radilo i s narodom. Pošto je teorijski rad izostao zbog stalnih borbi pri Štabu brigade održan je šestodnevni partijski kurs na kojemu su bili partijski rukovodioci iz četa i bataljona. Predavanja su održavali članovi Politodjela i zamjenik političkog komesara brigade.

Za vrijeme boravka na ovom području, po naređenju Vrhovnog štaba, zatraženi su prijedlozi od jedinica za dodjelu oficirskih i podoficirskih činova za starješine. Štabovi jedinica su 13. i 14. augusta poslali te prijedloge. Radio-vijesti su se redovito slušale, a borci su bili informirani o razvoju narodnooslobodilačke borbe u našoj zemlji i o uspjehu na savezničkim frontovima. Nijemci su se povlačili pod udarima savezničkih armija na svim frontovima, a očekivala se i kapitulacija Italije. Razumljivo je da su svi ti događaji pozitivno utjecali na moral jedinica.

Jedna grupa rukovodilaca iz 2. proleterske divizije krenula je na put u Vrhovni štab radi rasporeda na nove dužnosti. S tim drugovima krenuli su za Dalmaciju: Ante Roje, koji je bio na dužnosti zamjenika političkog komesara 3. dalmatinske brigade; Nikola Repanić-Gandi i Dragutin Crnogorac iz 1. dalmatinske brigade. Oni nisu mogli krenuti s 1. dalmatinskom bri-

30) Za načelnika Štaba brigade došao je početkom jula 1943. god. s dužnosti komandanta 3. bataljona 4. proleterske brigade, umjesto Periša Grujića, koji je postavljen na novu dužnost.

gadam, budući da su morali ostati stanovito vrijeme na liječenju, kao teški ranjenici, u bolnici 2. dalmatinske NOU brigade. U ovoj koloni, koju je vodio do Vrhovnog štaba Moša Pijade, bila je i grupa koja je stigla iz Beograda, a također i grupa kulturnih radnika Kazališta narodnog oslobođenja.³¹⁾

Štab divizije obavijestio je 18. augusta štabove brigada da u Živinicama ima 400 vojnika »Vražje divizije« i oko 200 milicionara. Stoga je naredio budnost i izviđanje neprijatelja. Bilo je potpuno opravdano upozorenje Štaba divizije, budući da je sutradan 19. augusta, krenuo kroz šumu jedan odred od 150 njemačkih vojnika koji su bili dobro naoružani, s ciljem da napadnu i unište 1. bataljon, 2. dalmatinske NOU brigade. Nijemci su imali zadatak da ga iznenade. Međutim, bataljon se nije dao iznenaditi i na kratkom odstojanju izvršio siloviti juriš i cijelu grupu razbio. Dok je jedna četa frontalno napala, druge dvije čete bacile su se na bokove neprijatelja koji je bio savladan i imao velike gubitke. Nijemci su imali preko 50 poginulih i zarobljenih. Zaplijenjeno je: 4 mitraljeza »šarca«, 12 mašinskih pušaka, 33 puške, 24 pištolja, 3 mala bacača, 2 radio-stanice, 5 dvogleda, velika količina municije i ostale opreme. U ovoj borbi bataljon je imao dva ranjena.³²⁾

MARS BRIGADE IZ ISTOČNE BOSNE DO PLJEVALJA

Poslije napornih borbi u toku 4. i 5. neprijateljske ofanzive, razdoblje od dva i po mjeseca boravka 2. dalmatinske NOU brigade u istočnoj Bosni, imao je presudno značenje. Iako je vodila borbe i na ovom terenu brigada se oporavila i konsolidirala, i time znatno podigla svoju borbenu gotovost. Polet, visoki moral i raspoloženje manifestirali su se na svakom koraku. Uspjesi saveznika i razmah borbi NOV na jugoslavenskom ratištu ojačali su joj samopouzdanje i vjeru, kao i ostalim brigadama 2. proleterske divizije.

Tito je, prateći vojno-političke događaje na savezničkim frontovima, očekivao kapitulaciju Italije. Stoga je naredio 2. proleterskoj diviziji da krene u Crnu Goru i Sandžak da bi u toj prilici razoružao talijanske divizije i razbio njihove suradnike četnike.³³⁾ Štab divizije uputio je (20. augusta) grupu boraca i rukovodilaca u Crnu Goru i Sandžak sa zadatkom da se povežu s PK KPJ i Glavnim štabom Crne Gore i Oblasnim komitetom KPJ Sandžaka. Grupa je trebala rukovoditi spomenutih foruma obavijestiti da dolazi divizija, zatim, da dobije informaciju o vojno-političkoj situaciji u tim krajevima.

Štab 2. dalmatinske NOU brigade obrazložio je borcima i rukovodiocima potrebu puta i zadatke koje je brigada dobila. Skrenuta je pažnja na budnost u toku maša. Svi su borci s puno discipline krenuli na nove zadatke koje je pred njih postavio vrhovni komandant Tito. Između brigada u 2. proleterskoj diviziji vladalo je veliko međusobno povjerenje.

T Teški ranjenici iz 2. proleterske divizije predani su 4. proleterskoj brigadi u s. G. Brijesnica. Ona je dobila zadatak da sačeka 17. istočno-bosan-

31) Zbornik, tom II, knj. 10, dok. br. 50. (objašnjenje 12) i dok. br. 71.

32) Obrad Egje: Ratni dnevnik II proleterske dalmatinske brigade, str. 152-154, »Stvarnost«, Zagreb 1967.

33) Zbornik, tom II, knj. 10, dok. br. 64.

sku diviziju, da joj preda 47 teških od kojih je pretežan broj bio na nosilima,³⁴⁾ i da zatim "krene za svojom divizijom. Također je ova brigada trebala prihvatiti prizdravljene borce iz 2. proleterske divizije, koji su bili upućeni na liječenje u LŠekoviće povesti ih sa sobom i predati brigadama. S njom je kasnije u rajon (joražde došlo 20 boraca i 7 drugarica. Međutim, veći dio prizdravljenih boraca i rukovodilaca Dalmatinaca zadržan je u 6. istočno-bosanskoj i Majevičkoj brigadi^

Prema naredenju Štaba divizije od 19. augusta, 2. dalmatinska NOU brigada prikupila se na području sela Podobala, nastavila pokret i stigla u selo Predražići. Tu je 20. augusta predanila. Stiglo je naredenje od Štaba divizije o kadrovskim promjenama u Štabu brigade. Određeni su da idu u Srbiju Sava Drljević i Ratko Sofijanić, dotadašnji komandant i zamjenik komandanta brigade. Za komandanta brigade postavljen je Savo Burić, dotadašnji komandant 5. crnogorske brigade. Za zamjenika komandanta brigade postavljen je Obrad Egić, dotadašnji komandant 1. bataljona 2. dalmatinske NOU brigade, a za načelnika Štaba brigade Mirko Ščepanović, komandant 4. bataljona. Za komandanta 1. bataljona postavljen je Dušan Vladušić, dotadašnji zamjenik komandanta toga bataljona, a za komandanta 4. bataljona Jošo Durbaba, zamjenik komandanta toga bataljona.

Brigada je u borbama u međurječju Krivaja - Spreča, zajedno s ostalim jedinicama 2. proleterske divizije, imala poginulih i ranjenih, ali je istodobno nanijela velike gubitke neprijatelju. Ofanzivna dejstva u istočnoj Bosni pozitivno su utjecala na moral boraca. Ona je ponovo bila sposobna da izvrši svaki i najteži zadatak, kako je to činila na Neretvi, Drini i na Barama.

Kad se formirala kolona 2. proleterske divizije (21. augusta 1943. godine) krenula je u pravcu Sandžaka, Druga proleterska brigada bila je u prethodnici, za njom su marševale 2. dalmatinska i 5. crnogorska brigada, kao zaštitnica divizije. Kolona se trebala kretati pravcem: Konjuh - Olovo - Sokolac - Foča. Za Štabom 2. dalmatinske NOU brigade kretao se Štab divizije. Marš je, prema marševskom planu, trebalo izvesti u tri etape (prva, od Ozrena do Olova; druga, od Olova do Podromanije; treća, od Podromanije do Foče). Marš je trebalo izvesti u tajnosti. Stoga je Štab divizije naredio da se zaobilaze naseljena mjesta i da jedinice ne prihvaćaju borbu bez potrebe. Međutim, prolaskom pored nekih naselja bilo je prepucavanja. Druga proleterska brigada stupila je u borbu protiv neprijateljskih snaga na Pohovcu (k. 1074). Vodeći borbu u rajonu Sokolca na ovu je brigadu napala i neprijateljska avijacija.

Druga proleterska divizija izbila je 26. augusta na put i željezničku prugu Sarajevo - Višegrad. U prolazu je porušila te komunikacije. Kad je divizija prešla komunikaciju Prača - Goražde, 2. dalmatinska NOU brigada se razmjestila u rajon s. Hodžić - s. Kozarevići, 2. proleterska s. Vejzagići, s. Zorojevići, a 5. crnogorska u s. Kamenica - s. Komač. Četnici tzv. Drinskog korpusa nalazili su se na području Kalinovik - Foča. Taj korpus je navodno na Jahorini trebao organizirati obranu da bi onemogućio nastupanje 2. proleterske divizije ka Drini, Sandžaku i Crnoj Gori, ali je ona neometano (3. septembra) došla na Drinu.

Kad je 4. proleterska brigada predala ranjenike 17. istočno-bosanskoj diviziji marševala je za glavninom svoje divizije. Budući da se iz doline Kri-

34) Zbornik, tom, IV, knj. 16, dok. br. 119.

vaje prebacila u dolinu Drine bio je uspješno završen manevar 2. proleterske divizije u duhu naređenja Vrhovnog štaba. Štab divizije je preko obavješatajnih organa doznao da se partizanski NOP odredi uspješno bore protiv četnika u Crnoj Gori i Sandžaku.

Izbijanjem na Drinu jedinice divizije oslobodile su bez borbe Ustikolinu, Foču i Brod, a 4. septembra i Goražde. Ka Šćepan polju usmjerena je 5. crnogorska brigada, a 2. dalmatinska brigada, također i Štab divizije, razmjestili su se u rajonu Miljevina - Ocrkavlje.

Petog septembra 1943. godine Vrhovni štab je uputio direktivu da se formira udarni korpus u sastavu: 2. proleterska divizija (2. proleterska, 2. dalmatinska, 3. sandžačka brigada) i 3. udarna divizija (4. proleterska, 5. crnogorska i 10. hercegovačka brigada).³⁵⁾ Korpus je trebao djelovati na teritoriju Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine, razbiti četnike i osnovati nove jedinice. Korpus je formiran 10. septembra.

Kapitulacija fašističke Italije zvanično je objavljena 8. septembra. Vrhovni Štab je 9. septembra radiogramom naredio Štabu 2. proleterske divizije: »Preduzmite mere hitno. Italijani predaju nama oružje u vezi sa kapitulacijom. Stupite s njima u pregovore i pošaljite Milutinu i Blažu uputstva u tom pravcu.«³⁶⁾

Vrhovni Štab je uputio 15. septembra radiogram Štabu 2. udarnog korpusa sljedećeg sadržaja: »Ostrva, jadranska obala i gradovi, sem Trsta, Pule, Zadra i Šibenika su u našim rukama. Ogroman ratni plijen i prliv snaga.«³⁷⁾

Milutinović je, zatim, komandantu talijanskih trupa u Crnoj Gori predao ultimatum da se njegove snage predaju ili da zbog zajedničke borbe protiv Nijemaca prijeđu na stranu 2. udarnog korpusa. Tito je dao direktivu da se razoružaju talijanske jedinice koje ne žele prići Narodnooslobodilačkoj vojsci.

Naređenjem Vrhovnog štaba od 10. septembra, a u cilju izvođenja protuofanzive u istočnoj Bosni, korpus je trebao dijelom snaga djelovati na pravcu Kalinovik - Sarajevo zbog sadejstva 3. bosanskom korpusu u pritisku prema Sarajevu. Stoga je formirana manevarska grupa koju su sačinjavale 2. dalmatinska i 4. proleterska brigada. Grupa je dobila zadatak da nastupa pravcem Kalinovik - Trnovo - Sarajevo.

Petnaestog septembra 2. dalmatinska NOU brigada krenula je s prostora Miljevina - Ocrkavlje i sljedećeg dana stigla u rajon s. Pribisalići - s. Varoš. S 4. proleterskom održavala je vezu u toku marša. Kad je stigla u rajon Dobro polje - Boljanovići, 2. dalmatinska je tu ostala do 19. septembra, vršeći izviđanja i protjeravala grupe četnika u podnožju Jahorine. Sjedinicama 3. bosanskog korpusa do sadejstva nije došlo, jer je on uputio svoje jedinice da oslobode Tuzlu.

Bigada se 19. rujna pomjerila prema Miljevini i od Štaba 2. udarnog korpusa primila naređenje da krene u Pljevlja u sastav svoje divizije. Prethodno je Vrhovni štab naredio da se Štab korpusa i manevarska grupa (2. dalmatinska i 4. proleterska brigada) prebace u Sandžak i Crnu Goru, da razoružavaju Talijane i izvrše mobilizaciju na tom terenu.

35) Zbornik, tom II, knj. 10, dok. br. 126. U direktivi korpus je naznačen kao »Peti«. Kasnije je dobio naziv »2. udarni«.

36) Zbornik, tom II, knj. 10, dok. br. 125. Milutin je Ivan Milutinović, a Blažo je Jovanović.

37) Zbornik, tom II, knj. 10, dok. br. 137.